

Češi mi byli osudem

Východoněmecký disident Wolfram Tschiche o tom, kam ho přivedlo Pražské jaro

V šedesátých letech jsem i já – stejně jako mnoho občanů NDR – směřoval „své antény“ na západ. Chtěl jsem získat co nejvíce informací o tamních vzrušujících a podnětných událostech. Sympatizoval jsem s demonstracemi proti válce ve Vietnamu v USA a v Evropě, s černošským hnutím za lidská práva vedeným charismatickým knězem Martinem Lutherem Kingem, západoněmeckým studentským hnutím v čele s Rudi Dutschkem, s pařížským povstáním, v němž hrál pro mě významnou roli jistý Cohn-Bendit.

Samozřejmě jsem nic z toho nepřijímal nekriticky. Zaregistroval jsem například ostrý útok Jürgena Habermase na levicový totalitarismus radikalizovaných studentů, kteří následovali vzor „rudého fašismu“. Habermas mě upozornil na to, že část západních levičáků byla navzdory všem dostupným informacím na levé oko slepá. Používali totalitní frazeologii komunistické provenience a částečně také ospravedlňovali situaci v komunistických diktaturách. Celkově se mi však rebelství vůči pře-

žitým a stávajícím autoritám jevilo jako příhodné a volnomyšlenkářský životní styl jako žádoucí.

Blízká mi byla zejména studentská kritika vytěsněné nacistické minulosti v SRN, zemi hospodářského zázraku 50. a 60. let. Četl jsem – v zásadě se souhlasem – texty „Frankfurtské školy“, především Adorna, Horkheimer a Marcuse. (Takovou literaturu bylo obtížné sehnat, neboť v NDR byla jakožto zakázaná uložena v „trezorách“ na univerzitách a k dispozici byla pouze na základě zvláštního povolení.) Přitahoval mě i kulturní a hudební nonkonformismus, který se mimo jiné projevoval v divoké hudbě beatové generace, v „sexuální revoluci“ a v „antiautoritativní výchově“.

Hlubší význam než výše naznačené duchovní, kulturní a politické svody západní poloviny zeměkoule pro mě však v roce 1968 mělo Pražské jaro. Zpětně se tak mohu označit za osmašedesátníka Východu a Západu. Obracel jsem se sice západním směrem, těžiště mého života se ale nacházelo v NDR, západní výspě sovětského impéria. Tím pro mě byly

významnější politické a společenské procesy v této mocenské sféře.

Dobře si to pamatuji: v první polovině roku 1968 se doma u rodinného stolu – který se nacházel v evangelické farní budově – odehrávaly debaty o vyhlídkách na úspěch „socialismu s lidskou tváří“, který měl šanci prosadit se v ČSSR pod vedením KSČ. Zaznívaly při tom naděje i obavy. Naděje se týkaly zdaru reformně-socialistických kroků v sousední zemi a v zásadě také smíření mezi socialistickou a demokratickou tradicí. Je myslitelné, že by se reformně socialistický model mohl rozšířit na všechny státy sovětské sféry moci a tím by celému světu, i kapitalisticko-buržoaznímu, nabídl alternativu ke stávajícím pořádkům? Takové otázky jsme si tehdy kladli.

Velmi nás ovlivnil i Robert Havemann, který za třetí říše jakožto komunistický odbojář přežil svůj rozsudek smrti, po druhé světové válce se etabloval v NDR jako stalinistický multifunkcionář a postupně se z něj stal jeden z nejznámějších východoněmeckých disidentů. Havemannovy

Wolfram Tschiche (nar. 1950) – filozof, teolog a bojovník za lidská práva. Od roku 1968 se angažoval v opozičních aktivitách vůči komunistickému režimu v NDR. Po jeho pádu a znovusjednocení Německa vedl kancelář nadace Heinricha Bölla v Lipsku. Od roku 1993 je na volné noze. Věnuje se vzdělávacím aktivitám v oblasti lidských práv, demokracie a filozofie.

Wolfram Tschiche se svým otcem během osmdesátých let

Foto: archiv Wolframa Tschicheho

rukopisy šly z ruky do ruky. „Co je zakázané, to je pro nás to pravé!“ bylo nejen moje heslo. A tak jsme se v Havemannově pojednání „Socialismus a demokracie“ mohli dočíst následující: *ČSSR dnes zažívá grandiózní pokus o radikální a nekompromisní průlom k socialistické demokracii. Pokud to vyjde, bude mít tento úspěch historický dosah, který lze srovnat jedině s ruskou říjnovou revolucí. Padne jedna z hlavních překážek pro další přechod od kapitalismu k socialismu: hluboce deprimující zkušenost minulé fáze světové revoluce, podle níž je demokracie možná pouze v podmínkách občanského kapitalismu, ale není slučitelná se socialistickým systémem.*¹

Havemann sdílel reformně-komunistický přístup rozhodujících pražských politiků. Komunistická strana se neměla a nechtěla vzdát své vůdčí role ve společnosti, ale svého totalitního výkonu moci – měla se opírat o lid a sloužit společnosti, získat své příznivce na základě svobodných sympatií, o něž musí mezi lidem občanek a občanů se všemi demokratickými základními právy a svobodami bojovat. V tom Havemann spatřoval praktickou cestu, která přímo potvrzovala jeho představy o demokratické obnově východoněmecké vládnoucí strany SED. Přitom ani pro československé reformisty, ani pro Havemanna nebyly demokracie a svoboda abstraktní propagandou. Týkaly se konkrétních požadavků: svoboda tisku, právo na politické shromažďování a právo na zakládání politických organizací.

Zároveň s nadějemi jsme ale měli obavy. Bylo nám jasné, že exponenti „reálného socialismu“ nestrpí, aby se socialistický pokus o reformu v ČSSR prosadil, a dokonce se jako nebezpečný politický virus začal šířit za hranice Československa. V očích vedoucích

Robert Havemann v roce 1960

Foto: Bundesarchiv, Bild 183-76791-0009 / Horst Sturm / CC-BY-SA 3,0

komunistů v sovětské mocenské sféře se v ČSSR v první polovině roku 1968 odehrávala skutečná kontrarevoluce, která podkopávala mocenský monopol komunistických stran. Násilná reakce se zdála nevyhnutelnou.

Když potom 21. srpna 1968 takzvané „bratrské státy“ svými tanky Pražské jaro převálcovaly, rozplynuly se nejen moje tehdejší naděje na demokratizaci socialistických států, ale hlavně tyto státy ztratily v mých očích jakoukoli morální a politickou legitimitu. Můj otec proti invazi veřejně protestoval a já jsem napsal svůj první protestní dopis vedení NDR.

***

Svou reakci na 21. srpen 1968 popsal můj otec, v té době venkovský farář v dnešním severním Sasko-Anhaltsku, ve své autobiografické knize. Na jaře 1968 se na berlínském církevním

zasedání seznámil s tehdy známým bojovníkem za mír Robertem Jungkem a ten hovořil o snahách československých komunistů pod vedením Alexandra Dubčeka o demokratizaci komunistické strany, státu a společnosti. Otec napsal: *Pražské jaro bylo v té době mou nadějí. Říkal jsem si, že teď dostane socialismus tvář, kterou jsem si vždy přál, teď skutečně bude existovat alternativa k Západu.*² Jak on, tak i já jsme dlouhá léta spoléhali na jakousi „třetí cestu“ mimo kapitalismus i socialismus. (Ještě v roce 1989 šlo o široce rozšířený postoj mezi bojovníky za lidská práva v NDR.) Může se to jevit jako naivní, ale nelze popřít, že i podstatné nedostatky západního civilizačního modelu si záda nápravu. Vojskná intervence „socialistických bratrských států“ 21. srpna 1968 proto v mém otci probudila smutek i hněv zároveň. Při jednom z regionálních církevních zasedání ve Stendalu v polovině září 1968 popustil uzdu svému zklamání těmito slovy: *Oba systémy, jak na Západě, tak i na Východě, nejsou schopné koexistovat vedle sebe v míru. Tyto systémy jsou životu nebezpečné. Jsme děti studené války. Musíme je rozložit zevnitř. Staňme se pískem v převodovce.*³ Nebylo to bez následků. Stát zapůsobil na církevní nadřizené, takže otec měl opustit okres Magdeburk a tím i svou venkovskou farnost. Zástupci magdeburského církevního vedení se objevili na mešdorfské faře a řekli mu: *Bratře Tschiche, naléhavě vám radíme, abyste šel. Můžete dostat až sedm let vězení.*⁴ Po určitém váhání se otec navzdory tlaku státu i církve rozhodl zůstat. Nebyl zatčen, ale od té doby byl úřady považován za jednoho z nejnebezpečnějších „nepřátel státu“.

Cornelia von Ruthendorf-Przewoski napsala studii, v níž se zabývá otázkou, jak osm evangelických zemských

1 HAVEMANN, Robert: Sozialismus und Demokratie. In: TÝŽ: Rückantworten an die Hauptverwaltung „Ewige Wahrheiten“. Piper Verlag, München 1971, s. 131.

2 TSCHICHE, Hans Jochen: Nun machen Sie man, Pastorche! Erinnerungen. Mitteldeutscher Verlag, Halle 1999, s. 21.

3 Tamtéž, s. 22–23.

4 Tamtéž, s. 24.

církvi v NDR reagovalo na porážku Pražského jara 21. srpna 1968.⁵ Poukazuje na to, že ani v jedné z církví vrcholní představitelé neprotestovali proti vpádu vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR – s výjimkou prohlášení v rámci zemské církve Berlín-Braniborsko.

V roce 1968 se církev nacházela ve složité situaci. Novou ústavou NDR se zhoršil právní status náboženských společností, neboť na rozdíl od ústavy z roku 1949 již ta nová nevycházela z ustanovení o státní církvi, jak bylo zakotveno ve Výmarské ústavě. Dokonce ani svoboda vyznání a svědomí nebyla v původním návrhu zachována jakožto základní lidské právo. Pražské jaro se svým reformně-komunistickým programem však dávalo křídla nadějím i mezi východoněmeckými protestanty, zejména angažovanými laiky.

Poté, co proběhla vojenská akce „socialistických bratrských států“

proti ČSSR, zahály se evangelické církve v NDR do rozpačitého mlčení. Ovšem již první den, 21. srpna, ujistily Ekumenická rada církví, Luteránská světová federace, Reformovaná světová federace a Konference evangelických církví v Evropě v soustrastném telegramu, že jsou se svými bratry „spojeni v modlitbě“. O týden později zaslal generální tajemník Ekumenické rady církví v Ženevě poselství solidarity československým členským církvím, v němž nejenže odsoudil invazi jako vměšování se do vnitřních záležitostí ČSSR, ale zároveň vyjádřil i svou podporu pokojnému odporu proti duchovnímu a politickému utlačování.

Vedení církve Berlín-Braniborsko schválilo 5. září opatrné vyjádření solidarity, které – a to SED obzvláště rozezlilo – bylo na kazatelních veřejně čteno. Jinak ale například durynský zemský biskup Moritz Mitzenheim dokonce zmařil veřej-

né stanovisko nejvyššího řídicího orgánu, tzv. biskupské konference. Ihned po mimořádném zasedání dne 24. srpna telefonicky hovořil se státním tajemníkem pro otázky církví a vetoval schválení i pouhé přímluvy. Tento postup ohodnotilo vedení SED jako velký úspěch. Na nižší úrovni se objevovaly ojedinělé protesty pastorů a studentů teologie, kteří vpád vojsk veřejně odsuzovali. Patřil mezi ně i můj otec.

Ten však nebyl typickým farářem. Jako ročník 1929 měl těsně před koncem války nastoupit do armády, babička prý ale spálila povolávací rozkaz a odvést ho násilím už nestihli. Farářem se stal pravděpodobně proto, neboť nevěděl, co by mohl dělat jiného. Původně zamýšlel stát se učitelem, to však nešlo z politických důvodů. Byl demokratický socialista. Chtěl ekonomickou alternativu ke kapitalismu, ovšem se zachovaným parlamentním uspořádáním. Velice brzy ho tedy opustily naděje, že se po válce v budoucí NDR rozvine rozumný politický systém. Teologii nakonec vystudoval v západním a východním Berlíně. Jeho víra ale byla spíš křesťansky zbarveným humanismem doplněným o silně marxistické, později i „zelené“ aspekty. Lidí jako on bylo v církvi málo. Navíc ho církev pořád podezírala, že nekáže pravé evangelium, že je v podstatě ateista. Jestli opravdu věřil v Boha, si nejsem jist ani já sám. Musím říci, že já bych s jeho duchovním profilem na kazatelnu nevystoupil.

Zároveň je neoddiskutovatelné, že otec byl výtečný kazatel. Měl rétorické schopnosti a dokázal biblické texty bez větší přípravy propojovat se současnými problémy. Působil na vesnici a chtěl, aby mu sedláci rozuměli a jeho kázání jim k něčemu bylo. Jednal svobodně, nevyhýbal se politice a nebral ohledy na takzvané dobré vztahy mezi státem a církví. Kritizoval novou ústavu Německé

Biskup Moritz Mitzenheim (druhý zleva) v roce 1969 na setkání stranických funkcionářů v Eisenachu
Foto: Bundesarchiv, Bild 183-H0110-0009-001 / CC-BY-SA 3.0

5 Srov. RUTHENDORF-PRZEWOSKI, Cornelia von: *Der Prager Frühling und die evangelische Kirche in der DDR*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2015.

demokratické republiky z roku 1968, psal protestní dopisy státním institucím, sestavoval petice, které předkládal jiným pastorům k podepsání. Později změnil místo a stal se farářem v Evangelické akademii, vzdělávací instituci církve. Věnoval se tam věcem, které ho zajímaly mnohem víc než práce venkovského pastora. Organizoval literární akce s politickým obsahem. V literatuře, hlavně v moderní, se vyznal. Udržoval dobré kontakty i s prominentními východoněmeckými autory. Ale v osmdesátých letech u nás byl třeba i spisovatel Günter Grass. Chodil jsem s ním dvě hodiny po lese.

Církevní funkcionáři z něj byli konsternováni. Museli kvůli němu chodit na kobereček a vysvětlovat, co je to za faráře, který si dovoluje vést protistátní řeči. Státní bezpečnost ho sledovala, občas zatkla, odposlouchávali nám telefon, zkoušeli ho diskreditovat, ale nikdy ho nezavřeli. Na naši matku to silně působilo, opravdu se bála. Otec ne. Za všech okolností dobře spal. Asi proto nepřekvapí, že takové rodinné prostředí nasměřovalo mou životní cestu do opozice vůči NDR.

***

Po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa jsem NDR v její aktuální podobě odmítl. Stát, ve kterém jsem žil, neměl skutečnou ústavu, nerespektoval lidská práva, byl v něm velký rozdíl mezi psaným právem a společenskou realitou. Neexistovala dělba moci. Zformuloval jsem to do svého prvního protestního dopisu odeslaného vládě. Jedenaadvacátý srpen 1968 všechno nějak vyostřil. Předtím jsme mohli doufat v mírumilovnou reformu socialistické diktatury. Pak už v něco takového doufat nešlo.

Na vojně jsem byl u stavebního vojska (Bausoldaten) beze zbraně,

říkali nám „rýčové“, protože jsme měli na výložkách rýč. Pak mi bylo doporučeno „osvědčit se v socialistické praxi“. Že prý pak možná budu moci studovat. Na čas jsem se stal například včelařem, což umožňovalo docela svobodnou existenci. S přívěsem s úly jsem se přesouval od jihu k severu podle toho, jak kvetly stromy, končilo se až u moře. Zemědělci mě měli rádi, protože moje včely jim opylovaly rostliny. Výkupní ceny mezi stát dotoval.

Po pár letech jsem začal studovat teologii na církevních školách. Systém v NDR to umožňoval. Farářem jsem být nechtěl. Jsem agnostik. Ale pořádal jsem přednášky a semináře v církevních zařízeních i soukromých bytech v Berlíně, Halle, Erfurtu i v malých městech. Zabývali jsme se filozofií, od antiky až po dnešek. Ze svých spisů u Státní bezpečnosti vím, že na seminářích byli vždy dva až tři špiclové: *Tschiche mluvil o Aristotelovi a nevedl protistátní řeči*. Samozřejmě – šlo o Aristotela, ne o NDR. Ale akce samotná byla vnímána jako protistátní. Kdybych mluvil o komiksu, bylo by to stejné.

Politicky byly dlouho mé postoje blízké těm, které zastával již zmiňovaný Robert Havemann. Své naděje zakládal zejména na utváření „euro-komunismu“ ve velkých západoevropských komunistických stranách, které výrazně kritizovaly postup „socialistických bratrských států“ vůči ČSSR v roce 1968. Domníval se, že na základě tohoto procesu by mohla z posílené západní levice vzniknout podpora pro reformní síly na východě Evropy. Havemann vytvořil dvoufázové schéma socialistického rozvoje, v němž se odrážel jeho vlastní životní příběh. Podle tohoto schématu je v první fázi nutná diktatura; ta zbavením buržoazie politické moci a jejím ekonomickým vyvlastněním položí materiální základy pro komunistický společenský pořádek. Druhá fáze

pro něj na rozdíl od první relativně krátké fáze představuje vlastní socialistický rozvoj. Poté se v ní podle Havemanna dále rozvíjí ekonomický základ; přejde se od státního ke skutečně lidovému vlastnictví výrobních prostředků. Producenti se budou skutečně moci podílet na určování výrobních prostředků. Tímto svým přesvědčením se Havemann řadil k oně malých částí komunistického hnutí, která stále věřila, že je možná skutečná vnitřní reforma stran orientovaných na SSSR.

Změnu v mém přesvědčení přineslo opět Československo. Asi v polovině 80. let jsem se vydal společně se skupinou východoněmeckých disidentů do Prahy, abychom tam s některými lidmi okolo Charty 77 debatovali o možných podobách spolupráce. Setkali jsme se s výraznými osobnostmi, jako např. s Jiřím Hájkem, Ladislavem Hejránkem, Jiřím Dienstbierem, Pavlem Seiftem. Po návratu jsem již nesměl opustit NDR – a to ani východním směrem (Západ pro mě byl uzavřený tak jako tak). Důležitější ale bylo, že u mě – nejprve nepozorovaně – pod vlivem Charty 77 a její kritiky porušování lidských práv v socialistickém Československu začalo docházet ke změně paradigmatu. Do té doby jsem viděl své konání tak, že ve jménu autentického marxismu kritizují upadající reálný socialismus, a hledal jsem v tom jistou analogii s „kacíři“ kritizujícími upadlou církev ve jménu autentického křesťanství. Mezi východoněmeckými disidenty nešlo o ojedinelý přístup. Pod vlivem Charty 77 jsem však přestával hledat „skutečný socialismus“ a stále více jsem ve jménu lidských práv kritizoval „poručnický stát“. S koncem kacířské kritiky socialismu skončilo i samo kacířství. Takto tedy Pražské jaro i Charta 77 ovlivnily moje politické myšlení a chování.

Překlad: Jan Šícha
a agentura Oldschool